

Araştırma Makalesi/ Research Article

**ERKEN ÇOCUKLUK DÖNEMİNDE NORMAL GELİŞİM GÖSTEREN
ÇOCUĞU OLAN ANNELERİN ENGELLİLİK ALGISI**

**DISABILITY PERCEPTION OF MOTHERS WITH NORMALLY DEVELOPING
CHILDREN IN PRE-CHILDHOOD PERIOD**

Bahar Cansu KARA* , İbrahim COŞKUN**

*Geliş Tarihi: 07.04.2022
(Received)*

*Kabul Tarihi:20.12.2022
(Accepted)*

ÖZ: Araştırmanın amacı erken çocukluk döneminde normal gelişim gösteren çocukları olan annelerin engellilik algılarını incelemektir. Bu nedenle de bu araştırmanın araştırma modeli nitel araştırma modeli olarak tercih edilmiştir. Araştırma, Ekim 2020-Ocak 2021 tarihleri arasında yapılmıştır. Araştırmanın evreni, erken çocukluk döneminde normal gelişim gösteren çocukları olan annelerdir. Araştırmanın çalışma grubunu amaçlı örnekleme dâhil olan kolay ulaşılabilir durum örnekleme yöntemiyle seçilmiş, erken çocukluk döneminde normal gelişim gösteren çocukları olan 10 anne oluşturmaktadır. Araştırmanın veri toplama aracı birebir mülakat yönetimiyle yapılan görüşmelerdir. Araştırmada elde edilen veriler içerik analizi yöntemi ile çözümlenmiştir. Araştırma sonucunda, erken çocukluk döneminde normal gelişim gösteren çocuklara sahip annelerin engellilik algısında ayrımcılığa rastlanmamış, annelerin engelli bireylerle birebir deneyimlerinin çocuklarını yetiştirmede de onlara olumlu bir tutum kazandırdığı gözlemlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: erken çocukluk, engelli, engellilik, engellilik algısı.

ABSTRACT: The study aims to examine the disability perceptions of mothers who have children with normal development in early childhood. The research model of this research was chosen as the qualitative research model. This research was held during the time of October 2020-January 2021. The population of the study is the mothers who have a normally developing child in early childhood. The study group of the study was selected using the easily accessible situation sampling method, which is included in the purposeful sampling. The study group of the study is 10 mothers with a child with normal development in early childhood. The data collection tool of the research is one-on-one interviews with interview management. It was analyzed by the content analysis method obtained in the research. In the study, disability perception was not encountered in mothers who had children with normal development in early childhood, and it was observed that mothers' one-to-one experiences with disabled individuals gave them a positive attitude in raising their children.

Key Words: early childhood, disabled, disability, disability perception.

EXTENDED ABSTRACT

Motherhood experiences shape the child's perspective on many issues. As a learning process, motherhood shapes the child and helps him experience life. The language used can

*Uzm. Öğretmen, Doktora Öğrencisi Trakya Üniversitesi, baharcansukara@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3363-7724

** Prof. Dr., Trakya Üniversitesi, ibrahimcoskun@trakya.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6270-7613

change lives in both “positive” and “negative” aspects. As an example of ‘negative’ change, studies of racism show that regulated and ritualized racist discourses can injure, oppress and exclude racial and ethnic groups at both the personal and institutional levels. In this context, the inclusivity that disabled people encounter in their daily lives becomes important. In this study, we preferred *disability* as an inclusive term and used the term disability as an umbrella term, unlike the social theory of disability theory. When the literature study of the research conducted, there was no study examined the relationship between motherhood and disability perception. Yet, studies on the disability perception of mothers with disabled children and different groups encountered. For this reason, this research aimed to examine the perception of disability of mothers who had children with normal development in early childhood.

The main purpose of this study is to examine whether it related the perception of disability of mothers with developing children in early childhood to the mothers’ sharing with disabled individuals in their childhood or adulthood. For this reason, we chose the research model of this study as the qualitative research model. The study group of the research is 10 mothers who have children with normal development in the early childhood, selected by the accessible situation sampling method, which included in the purposive sampling. The interview questions developed by the researchers as a data collection tool and conducted with online individual interviews. The data analyzed by content analysis method.

We got the following results in this study, which examined the disability perceptions of mothers with developing children in early childhood.

Mothers’ ideas about motherhood during the period before they became pregnant and after the birth, these ideas have changed. With including the baby in their lives, we found a difference between the mothers’ perceptions of motherhood before pregnancy and their perceptions of postpartum motherhood. This difference changed based on experiential realities and created a different new perception for each mother.

It has been understood that not every mother has concerns about the health of the baby before and during pregnancy. We have found that the mothers’ concerns about the baby’s health during pregnancy differ according to the demographic differences of the mothers.

Even if there were differences in the definitions of disabled, it also encountered some similarities. It formed these similarities around the concepts of need for protection and love, and they were the concepts expressed by mothers with sympathy.

In spite of the fact that not every mother taking part in the study had a direct share with a disabled individual, all the mothers stated they wanted their children to have a disabled friend.

However each mother taking part in the study stated that they want their children to have a friend with a disability, they also mentioned that a disabled spouse/partner would bring various difficulties throughout their lives. The reactions of mothers to this situation vary. Most mothers said that they would respect their child and not interfere with their decision, while some mothers expressed they would like their child to give up on this decision.

As a result, no discrimination found in the perception of disability of mothers who had children with normal development in early childhood, and it observed that mothers’ one-

to-one experiences with disabled individuals gave them a positive attitude toward raising their children.

There were changes in the ideas of the mothers taking part in the study about motherhood in the period before they became pregnant and their ideas after birth. It observed that mothers who are familiar with the field of special education increase their own anxiety over the possibilities they may encounter, even in case of the slightest risk. Since the research, brought up various suggestions that can increase the acceptance of disabled people in society and increase the participation of disabled people in social life presented to students attending preschool institutions.

1. GİRİŞ

Tarih içinde de farklılık gösteren annelik deneyimleri, çocuğun birçok konuya bakış açısını da şekillendirir. Gebelik öncesi, gebelik ve doğum sonrası şeklinde detaylandırılabilen ve öğrenme süreci olarak ele alınabilen annelik, birçok anlamda çocuğu şekillendirirken hayatın deneyimlenmesine de yardımcı olur.

1.1. Anneliğin Tarihsel Süreci

Türk Dil Kurumu sözlüğüne göre kelime anlamı; çocuğu olan kadın, ana, valide, koca karı, mader, nene, aba olarak tanımlanan anne (www.tdk.gov.tr, 2020), farklı tarihsel süreçlerde de farklı tartışmalara neden olmuştur. Ülkemizde Tanzimat dönemiyle başlayan annelik tartışmaları, ‘Müslüman Osmanlı kadınlarının’ yetersiz ve kötü anne olarak görülüp devletin müdahale alanına girerek “Analık Mekteplerinin” açılmasıyla başlamıştır. Bu mekteplerde ev temizliği, yemek, dikiş, okuma-yazma, hesap tutma derslerinin yanı sıra annelik dersleri de verilmiştir. Cumhuriyet Dönemi’yle de devam eden devletin anneliğe olan dâhiliyeti yönetim sistemine yakışan, modern, eğitilmiş ve sağlıklı anne yetiştirme fikriyle devam etmiş ve kadın anne olarak kutsallaştırılmıştır (Demirci-Yılmaz, 2015: 77). Anneliğin kutsallaştırılarak doğal materyalizm üzerinden kadınları çocuk merkezli kimliklere mahrum bırakarak ataerkilliğin savunuculuğunu yaptığı (Hançer, 2018: 188), sözde anneliği makbul annelik ile değiştirmek üzerinden açıklanabilir. Kadının çalışması ve özgürleşmeye başlaması da annelik pratiklerinin değişmesine fırsat sağlamış; anneliği bireyselleştirirken de muhafazakârlaştırmıştır. Özellikle son yıllarda değişen aile ve kadın politikaları, kadını eve hapsederken, anneliği de iyi annelik üzerinden inşa etmekten, diğer taraftan artan toplumsal cinsiyet çalışmaları da anneliği kimlik bağlamında var ederek kadını ötekileştiren erkek toplumsal inşasından uzaklaştırmaktadır (Işık, 2015; Burç, 2015). Bu süreçte medya, anneleri bambaşka bir kültür olan tüketim kültürünün de öznesi haline getirmiş ve en popüler annenin en iyi olduğu annelik savaşlarını da başlatmıştır (Hançer, 2018: 188-189).

1.2. Annelik Algısı

Kağıtçıbaşı’na (2017: 61) göre anne ve babalık bir kültür ürünü olmakla kalmaz aynı zamanda kültürü oluşturur. Çocuk için en önemli kişiler anne ve babasıdır, çünkü çocuk onlarla sosyalleşir, onlardan kültür edinir. Çocuğun temel bilgi birikimini aldığı ve hayata hazırlandığı ilk yer de evidir, bu nedenle anne

babalık, özellikle de annelik çocuğun gelişimi için çok önemlidir. Annenin kendi çocukluğundan ve deneyimlerinden getirdiği bileşenler annelik pratiklerini etkilerken, çocuğun çevresini ve dünyayı algılamasına da yön verir. Ayrımcı annelerin, ayrımcı çocuklar yetiştirmesi ise kaçınılmaz bir sonudur. Toplumumuzda babalık pratikleri değişmeye başlasa da, hala annelerin çocuklarla daha sık vakit geçirmesi, annelerin çocukların gelişiminde büyük rol oynamasına neden olmaktadır (Şanlı ve Öztürk, 2012: 32).

Annelerin, kişisel özellikleri, bilişsel düzeyi ve eğitim seviyesi, dil bilgisi yeterlikleri, psikolojik ve fiziksel sağlığı, tutumları ve çalışma durumu gibi özellikleri anneliği deneyimlerken önemlidir. Annenin kişisel özellikleri annenin, annelik deneyimlerini etkilerken çocuğa verebileceği kaynakları, çocukla olan iletişimini ve çocuğa sunacağı imkânları da etkiler (Baydar, vd. 2017: 84). Bu durumda çocuğun oluşacak fikirleri ve hayata karşı tutumunda; annenin, annelik deneyiminin yanı sıra, annenin kişisel özelliklerinin de önemi büyüktür. Anneliği, yalnızca biyolojik bir deneyimle açıklamak yeterli olmayacağı gibi, annelik deneyimini de önemsizleştirmektedir. Yukarıda da bahsedildiği gibi annelik tarihsel süreçlerin ve kültürel deneyimlerin bir sonucu, dinamik bir varoluştur (Hançer, 2018: 190). Anneliğin en savunmasız ve toy zamanı belki de gebelik dönemidir. Annelerin bilinmezliğe adım attığı bu yolda, gebelik süreci birçok kez, farklı kaygı ve karmaşayı da beraberinde getirir. Annelerin en büyük imtihanı, bebeklerinin sağlıklı bir şekilde dünyaya gelmesidir.

1.3. Engellilik Kavramının Tarihsel Süreci

Birçok ülkede resmi okul eğitimi bir yarışma mekanizması olarak karşımıza çıkar. Genellikle, resmi okul eğitimi elitlere, yüksek eğitime ve prestijli işlere olan erişimin kapısını aralar. Bu nedenle de mesleki statü düşüklüğü sıklıkla geçmiş eğitim başarısızlıklarına bağlanarak toplumsal eşitsizlikleri ve dışlanmayı tetikler (Barton ve Armstrong, 2001: 300). Dâhil edici bir toplum, yalnızca engelli bireylerin dâhil olmasını istemez; dezavantajlı her bireyin demokrasi, yurttaşlık ve toplumsal haklarını göz önüne alarak kapsayıcı bir toplum inşa etmeyi hedefler (Barton ve Armstrong, 2001: 320). Dâhil edici bir toplum yaratmadaki en temel basamak ise erken çocukluk döneminde dâhiliyet algısının gelişmesine fırsat tanımadır. Yoksulluk, sosyal dışlanma, işsizlik ve emek sömürsü gibi engelliliğinde çözümünde eğitim; en büyük destekleyici ve engellilerin bağımsızlaşip sosyalleşmesine katkı sağlayan en temel haktır. Bu nedenle de eğitim söz konusu engellilik olduğunda en önemli bileşendir (Şişman, 2014: 58).

Amerika Psikiyatri Birliği tarafından ilki 1952'de yayınlanan, Mental Bozuklukların Tanısal ve Sayımsal El Kitabı olarak Türkçe'ye çevrilen ve zamanla revizyona uğrayarak son hali olan DSM-5, 2013 yılında yayınlanmıştır. DSM-5'e göre zihinsel engel; çocuklukta başlayan ve kavramsal, sosyal ve pratik yaşam alanlarındaki zorlukların yanı sıra entelektüel zorluklarla karakterize olan nöro-

gelişimsel bozukluklar olarak tanımlanmıştır. DSM-4'ten daha kapsamlı bir tanıma sahip olan DSM-5 kriterleri bir veya daha fazla üst beceri alanındaki bozulmaya işaret eder (APA, 2013).

Birleşmiş Milletler engelli terimini ilk defa, “kişinin fiziksel veya ruhsal açıdan doğuştan olan veya olmayan bir eksikliği sonucu normal bir bireyin yaptığı işleri ve sosyal yaşamın gereklerini tamamen veya kısmen tek başına sağlayamayan” olarak tanımlamıştır (UN, 1975: 88). Engellilik, tıbbi ve sosyal birçok tanımı içinde barındırır, çünkü engellilik üzerine tıbbi bir söylemin başlangıç noktası klinik bir endişedir, buda beden ve dolayısıyla bireyle bağlantılıdır. Odak noktası ise zihinsel ve/veya fiziksel değişiklikler ve etkileridir (Fulcher, 2016: 37). Bu zihinsel ve/veya fiziksel değişiklikler bireylerin duygusal, sosyal, fiziksel, bilişsel ve dil gelişimlerini etkilerken, günlük yaşama dâhil olmalarına ya da olamamalarına da fırsat tanır ve toplumun bakış açısıyla şekillenir (Çolak ve Çetin, 2014: 195). Engellilik, bir şekilde yalnızca söylem yoluyla inşa edilmiştir. Bu tür gelişmelerin ‘hikâyenin haklı olarak bir parçası’ olduğunu kabul ederken, daha sonra bu gelişmelere odaklanmanın ‘engellilerin kendileri tarafından tanımlanan engelliliğin anlamını gizlediğini’ ve ‘genetik, deneyim ve politika etrafında değişen ve sıklıkla birbiriyle yarışan engellilik söylemlerini inşa etmenin önemini’ gözler önüne sermiştir (Corker, 2000: 446).

2011 yılında yapılan Nüfus ve Konut Araştırmasında en az bir engeli bulunan (3 ve üzeri yaş) nüfusunun oranı %6,9 (4.879.000 kişi) olarak belirtilmiştir ve bu rakamın %5,9'u erkek, %7,9'u ise kadındır (T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2020: 6). T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Bünyesinde Engelli Sağlık Kurulu Raporu olan kayıtlı kişiler için Ulusal Engelli Veri Sistemi kurulmuştur. Bu sistem kayıtlı 2.535.233 kişinin 1.425.667'si erkek ve 1.109.566'sı ise kadındır (T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2020: 16).

1.4. Sakatlık Kimliği

Sakatlık, tıbbi ya da sosyal dayanaktan ziyade; bireylerin ayrıştırılmalarına, çalışma haklarından mahrum bırakılmalarına ve yoksulluğun dayatılmasına karşı; yeniden gündeme gelerek toplumsal ve siyasal arenada temsiliyetini diler getirir (Thomas, 2002: 32). Sakatlık, kişilerin kültürel, sosyal, ekonomik ve çevresel dâhiliyetlerini gösterirken, bireyin kendisini nasıl gördüğünden çok toplumun kabulüyle ilintilidir (Çolak ve Çetin, 2014: 194). Diğer bir bakış açısına göre ise, modern devletlerde engellilik terimi bir birey için kategori olarak kullanıldığında, sakatlığın her zaman mevcut olmayabileceğini not etmemiz gerekir. Bir sakatlığın mevcut olup olmadığı, belirli prosedürel uygulamalarla ortaya çıkar ve bunlar sosyal bir teori olan sakatlık teorisini de temellendirir (Fulcher, 2016: 37). Sakatlık terimi daha çok siyasi (Yardımcı, 2015: 8) bir tanımlama yaparken; engellilik terimi, daha

çok bireyin engeli üzerinden inşa edilip kişisel bir sorun olarak çerçeveleştirilmiştir, bu da ayrımcılık söz konusu olduğunda yükü toplumun sırtından alır (Yardımcı, 2015:10). Kullanılan dil, hem “olumlu” hem de “olumsuz” yönlerde hayatları değiştirebilir ve değiştirir. ‘Negatif’ değişimin bir örneği olarak, ırkçılık çalışmaları, düzenlenmiş ve ritüelleştirilmiş ırkçı söylemlerin, hem kişisel hem de kurumsallaşmış düzeyde ırksal ve etnik grupları yaralama, ezme ve dışlama kapasitesine sahip olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda da engellilerin günlük yaşamlarında karşılaştıkları kapsayıcılık önemli hale gelir. Dile erişim ve dilin kullanımı, engellenen veya erişimi ‘temel’, ‘sıradan’ ve ‘gündelik’ ile sınırlı olan insanların hayatlarını ayrımcı eğitimsel ve sosyal uygulamalarla incelediğimizden daha açık değildir (Corker, 2000: 446-447). Bu nedenle de bu çalışmada kapsayıcı terim olarak engellilik tercih edilmiş ve engellilik terimi sosyal teori olan sakatlık teorisinden farklı olarak çatı terim şeklinde kullanılmıştır.

1.5. Özel Eğitim

Özel eğitim; gelişim alanlarındaki yetersizlikler ya da üstünlükleri olan öğrencilerin, kapsamlı değerlendirmeler sonrası destek hizmetleriyle hazırlanmış eğitim programlarına dâhil edilmesidir (Diken ve Batu, 2015: 2). Özel eğitime ihtiyacı olan çocuklar, normal eğitim kurumlarında akranlarıyla beraber destek eğitim hizmetlerinden de yararlanarak eğitimlerine devam edebilirler (Ataman, 2019: 17). Kaynaştırma eğitimi ile engeli nedeniyle rapor almış ve özel eğitime ihtiyacı olduğu onaylanmış bireyler, gerekli destekler sağlanarak eğitim hayatlarına devam edebilmesi için akranlarıyla birlikte resmi veya özel örgün ve yaygın eğitim kurumlarında eğitim alabilirler (TC. Millî Eğitim Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, 2019: 22).

Yapılan çalışmalar, özel eğitime gereksinim duyan öğrenciler için en olumlu eğitimin kaynaştırma eğitimi olduğunu göstermektedir (Kargın, 2004: 2). Kaynaştırma eğitimi, öğrencileri, öğretmenleri ve aileleri kapsayan bir süreçtir (Diken ve Batu, 2015: 2). En az kısıtlayıcı şartlarda (Diken ve Batu, 2015: 2) yapılan kaynaştırma eğitimi, yalnızca özel eğitime gereksinim duyan öğrencilere katkı sağlamaz, topluma en iyi şekilde adapte olmalarını da hedefler. Kaynaştırma eğitimi sayesinde, toplumun her yerinde her an karşılaşılabileceğimiz engelli bireylerle sınıf ortamında haftanın her günü karşılaşmamızı ve özel eğitime gereksinim duyan öğrencilerin de sosyalleşirken kendilerini geliştirmesini sağlar (MEB Özel Eğitim ve Rehberlik Danışma Müdürlüğü, 2010: 16-17). Normal gelişim gösteren öğrencilerin önyargılarının azalması ve engellilerle yaşama daha kolay adapte olması da yine kaynaştırma eğitimiyle mümkündür (Şişman, 2014: 77). Kaynaştırma eğitiminin temel amacı, özel eğitime gereksinim duyan çocukların topluma aktif katılımını ve yaşam kalitelerini arttırmaktır (Sucuoğlu: 2004, 1). Kaynaştırma sınıflarında, özel eğitim öğretmeni ve diğer yardımcı personeller de bulunabilirken, özel eğitime

ihtiyacı olan engelli öğrenciler normal eğitim sınıflarında eğitim alabilmektedirler (Mastropien ve Scruggs, 2014: 19).

T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü'nün (2020: 49) yaptığı araştırmalarda son on yılda 8 kat artan kaynaştırma öğrencisi sayısı 2019-2020 öğretim yılında 425.774'ü bulmuştur. Aşağıdaki tabloda TC. Millî Eğitim Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı'nın Mili Eğitim İstatistikleri: Örgün Eğitim 2019-2020 araştırmasına ait Kaynaştırma Eğitimi verilerine ulaşılabilir:

	Toplam	Erkek	Kız
Okulöncesi	789	489	300
İlkokul	119 307	76 492	42 815
Ortaokul	142 670	89 719	52 951
Ortaöğretim	55 534	34 285	21 249

1.6. Toplumsal Dışlanma ve Dâhiliyet

Dinamik bir süreç olan toplumsal dışlanma; insanın toplumla arasındaki bağı kuran sosyal, ekonomik, siyasal ve kültürel sistemlerin birinden ya da bazılarında mahrum bırakılmasıdır. Bu bağlamda da toplumsal dışlanma; sivil, siyasal ve toplumsal haklardan dışlanmayı da beraberinde getirir. Kimlerin, nasıl ve nereye dâhil edildiği bu sayede akla gelmektedir (Barton ve Armstrong, 2001: 300). Toplumsal dışlanmanın ve dışlayıcı bireyler yetiştirmenin önüne geçebilmek için annelerin kapsayıcılığını anlamamız gerekmektedir. Her annenin farklı annelik algısı ve deneyimi vardır, özellikle farklı kültürlerde farklı annelik deneyimlerine rastlamamız olasıdır. Annelik her toplumda farklı toplumsal bileşenler nedeniyle farklı şekilde ortaya konmuş olsa da temelinde gen ve kültür aktarımı vardır (Bozkurt, 2019: 6).

1.7. Araştırmanın Önemi

Literatür incelendiğinde, annelik ve engellilik algısı arasında ilişkiyi inceleyen çalışmaya rastlanmayıp, engelli anneleri ve farklı grupların engellilik algısı üzerine yapılan çalışmalara rastlanmıştır. Bu bağlamda, çalışmada erken çocukluk döneminde normal gelişim gösteren çocuğu olan annelerin engellilik algısına bakılması amaçlanmıştır. Bu çalışmanın ileride yapılacak çalışmalara katkı sağlayacağı ve farklı bir yön katacağı düşünüldüğünden bu araştırmaya gerek duyulmuştur.

1.8. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın temel amacı, erken çocukluk döneminde normal gelişim gösteren çocukları olan annelerin engellilik algısını değerlendirmektir. Bu amaçla aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

1. Annelerin, hamile kalmadan önceki süreçte annelik hakkında fikirleri nelerdi ve doğumdan sonra bu fikirler değişikliğe uğradı mı?

2. Anneler, hamilelik döneminde bebeğin sağlığıyla ilgili kaygılar yaşadığı mı ve bu kaygılar annelerin demografik farklılıklarına göre değişiklik göstermekte midir?

3. Annelerin, engellilik kavramı hakkındaki düşünceleri nelerdir?

4. Annelerin çocuklukta ya da erişkinlikte engelli biriyle paylaşımı, çocuklarının gelecekte engelli arkadaşı olması fikriyle arasında bir ilişki var mıdır?

5. Annelerin, çocuklarının gelecekte engelli arkadaşı olması fikriyle çocuklarının gelecekte engelli bir eşi/partneri olması fikri arasında bir farklılık var mıdır?

2. YÖNTEM

Araştırmada kullanılan model, araştırmanın yeri ve zamanı, araştırmanın katılımcıları, araştırmada kullanılan veri toplama araçları, araştırmanın sınırlılıkları ve veri analizi için kullanılan yöntemler bu bölümde detaylandırılmıştır. Araştırma için etik kurul onayı T.C. Trakya Üniversitesi Rektörlüğü Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu Başkanlığı'ndan, 27.05.2021 tarihli ve 61780 sayılı etik kurul kararıyla alınmış olup katılımcı onam formu doldurulmuştur.

2.1. Araştırmanın Modeli

Bu araştırmanın amacı, erken çocukluk döneminde normal gelişim gösteren çocuğu olan annelerin engellilik algısının, annelerin çocukluklarında ya da erişkinliklerinde engelli bireylerle olan paylaşımıyla ilişkisi olup olmadığına bakmaktır. Bu nedenle de bu araştırmanın, araştırma modeli nitel araştırma modeli olarak tercih edilmiştir. Nitel araştırmalarda temel amaç derin anlamlar elde edip ve öznel bakış açılarının da önemini vurgulamaktır.

Nitel araştırmaların en belirgin özelliği olan esneklik (Karataş, 2017: 72), araştırmanın her anında kendini göstermiş ve atılan adıma göre yeni adım planlaması yapılmasına olanak sağlamıştır. Bu araştırmada, annelerden alınan bilgilerin daha derin ve detaylı aktarılması amaçlanıp, araştırma boyunca oluşabilecek her türlü aksaklık ve değişikliği de hesaba katarak nitel araştırma yöntemi tercih edilmiştir.

2.2. Katılımcılar

Bu araştırmanın evrenini, erken çocukluk döneminde normal gelişim gösteren çocuğu olan anneler oluşturmaktadır. Bu araştırmanın örnekleme, araştırmacıya hız kazandırdığı ve araştırmacıya yakın olan örneklem yöntemlerinden amaçlı örnekleme dâhil olan kolay ulaşılabilir durum örnekleme yöntemiyle seçilmiştir (Yıldırım ve Şimşek, 2018: 123). Araştırmacı tarafından evreni oluşturulan erken çocukluk döneminde normal gelişim gösteren çocukları olan annelere ulaşılmış ve birebirde kontağa geçilip görüşme yapmayı gönüllülük esasıyla kabul eden anneler amaçlanarak araştırmanın çalışma grubu oluşturulmuştur. Araştırmanın açık, tutarlı ve teyit edilebilir olması için inandırıcılığı arttırılması gerekmektedir, bu nedenle de araştırmaya katılan annelerin verdiği bilgiler derinlik odaklı toplanmıştır (Yıldırım ve Şimşek, 2018: 278).

Çocuklarda motor becerilerin, psikolojik gelişimin, dil ve ahlak gelişiminin en hızlı olduğu dönem 2-6 yaş arası erken çocukluk dönemi olarak adlandırılan dönemdir (Ceylan, 2012:6). Araştırmada erken çocukluk döneminde çocuğu olan annelerin seçilmiş olmasının nedenleri; 1) hamilelik öncesi ve hamilelik sürecindeki duygu durumlarına hala yakın bir dönemde olup, bu dönemleri daha taze hatırlıyor olmaları ihtimali, 2) çocukların bebeklik dönemine kıyasla daha bağımsız bir dönemde olup anne-çocuk ilişkisinin görece bağımsızlaştığı bir dönem olmasıdır.

Çalışma evreni, belirli özelliklerin evrende normal dağıldığını belirten olasılık kuramından türemiştir, bu nedenle de çalışma evreninde, sonuçlar genelleme yoluyla belirtilir (Yıldırım ve Şimşek, 2018: 113). Annelerle yapılan görüşmeler sonucunda, görüşülen her annenin demografik bilgilerinin de olduğu veriler elde edilmiştir. Annelerin gizliliği için isimleri kullanılmamış; Anne 1 (A1) şeklinde kodlama tercih edilmiştir.

Araştırmaya katılan annelerin yaşı, annelik yaşı, eğitim durumu ve çalışma durumu değişkenlerine ilişkin demografik dağılımlar ise aşağıda Tablo 1’de genelleme yoluyla verilmiştir:

Tablo 1: Araştırmaya katılan annelerin demografik özelliklerine ilişkin frekans değerleri

<i>Demografik Özellik</i>		f
Yaşı	18-24	1
	30-36	9
Anne Olduğundaki Yaşı	18-24	1
	25-29	5
	30-36	4
Eğitim Durumu	Lise	2
	Ön lisans	2
	Lisans	3
	Yüksek Lisans	3
İş Durumu	Çalışıyor	8
	Çalışmıyor	2
Toplam		10

Tablo 1 incelendiğinde; annelerin yaş değişkenine göre oran olarak %90 ile 30-36 yaş aralığında olduğu görülmektedir. Anne olma yaş değişkenine göre en fazla orana sahip grubu %50 ile 25-29 yaş, en az orana sahip grubu ise %10 ile 18-24 yaş grubundaki anneler tarafından oluşturulmaktadır. Öğrenim durumu değişkenine göre en fazla orana sahip grubu %30 ile lisan ve yine %30 ile yüksek lisans grubundaki anneler oluşturmaktadır. Çalışma durumu değişkenine göre ise en fazla orana sahip grubu %80 ile çalışan anneler oluşturmaktadır.

Tablo 2: Araştırmaya katılan annelerin demografik özellikleri

İsim	Kısaltma	Güncel Yaşı	Anne Olduğu Yaş	Eğitim Seviyesi	Mesleği
Anne 1	A1	24	19	Önlisans Mezunu	Hemşire
Anne 2	A2	33	29	Lisans Mezunu	Çalışmıyor, YL Öğrencisi
Anne 3	A3	31	27	Önlisans Mezunu	Çocuk Gelişimci
Anne 4	A4	31	27	Lise Mezunu	Muhasebeci
Anne 5	A5	33	30	Lisans Mezunu	Çocuk Gelişimci
Anne 6	A6	34	28	Lise Mezunu	Çocuk Gelişimci
Anne 7	A7	33	32	YL Mezunu	Öğretim Görevlisi, DR Öğrencisi
Anne 8	A8	35	30	YL Mezunu	Çalışmıyor, DR Öğrencisi
Anne 9	A9	33	30	YL Mezunu	Türkçe Öğretmeni, DR Öğrencisi
Anne 10	A10	31	28	Lisans Mezunu	Okul Öncesi Öğretmeni

2.3. Verilerin Toplanması

Araştırma akademik teorilerden ziyade, hikâyeleri insanları araştırmanın birincil yönleri olarak sunmak istediği için, veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış derinlemesine anlatı görüşmeleri tercih edilmiştir (Dijk, 1984: 79). Görüşmeci ve görüşülen kişilerin bağ kurarak karşılıklı paylaşımı sonucu, deneyim, tutum, yargı ve fikir paylaşımlarına dayanan anlatı görüşmeleri; empati ve etkili dinleme tekniklerini de gerektirmektedir. Bu nedenle de anlatı görüşmelerinin uygulanması kulağa kolay gelse de, sıklıkla görüşmecilerin ve görüşülenlerin zorlanmasına neden olmaktadır. Anlatı görüşmelerini idare etmek de hem görüşmeciler hem de araştırmacı için zaman zaman zorluklara neden olmuştur; çünkü anneler geçmişte yaşadıkları bazı korkularıyla görüşmeler süresince yeniden yüzleşip bu korkularını hatırlamak zorunda kalıp, sıklıkla da düşüncelere dalmışlardır (Dijk, 1984: 80). Bu hem görüşmeci hem de görüşülen kişiler için bambaşka bir deneyim olmuştur. Nitel araştırmaların, araştırmacıya bambaşka bir deneyim kazandırdığını, araştırmacı bu araştırma sayesinde deneyimlemiştir.

Görüşmeler sırasında önceden hazırlanmış yarı yapılandırılmış sorular öncelikle psikoloji, özel eğitim ve okul öncesi alanlarında uzman birer kişiden destek alınarak değerlendirilmiştir. Daha öncede belirtildiği üzere üç temel başlıkta belirlenen sorular alanında uzman kişilere danışılarak görüşme sırasında yaşanması olası sorunları en aza indirmek hedeflenmekte ve araştırmanın güvenilirliği artırılmak istenmektedir. Ayrıca soruların anlaşılabilirliğinin ölçülmesi ve Türkçe kurallarına uygun olup olmadığının, anlaşılabilirliğinin ve yanıtlanabilirliğinin

değerlendirilebilmesi için de Türkçe alan uzmanına danışılmıştır. Uzmanlardan alınan görüşlerin sonunda sorular yeniden düzenlenmiş ve örnek değerlendirme yapabilmek adına bir kişi ile görüşülüp görüşmelerin denemesi yapılmıştır. Bu basamakların tamamlanmasından sonra saha çalışmasına başlanmasına karar verilmiştir.

Görüşmelerin büyük çoğunluğu Covid-19 önlemleri dâhilinde Zoom uygulaması üzerinden kayıt alınarak yapılırken, 3 görüşme ise maskeli ve sosyal mesafe kurallarına uyularak yüz yüze yapılmıştır. Görüşmelerin başında anneler, araştırmanın amacı ve detayları hakkında bilgilendirilmiş, görüntü ve/veya ses kaydı alınacağı söylenmiştir. Görüntü ve/veya ses kayıtlarının yalnızca araştırma için kullanılacağı ve paylaşımlarının mahremiyetlerinin korunacağı bilgisi annelere sağlanmıştır. Görüşmelerin geneli ortalama 30-40 dakika arasında sürerken bir saatin üzerinde gerçekleşen görüşmelerde olduğu gibi, görüşmecilerin paylaşımlarının yoğunluğuna göre on iki dakikalık görüşmeler de gerçekleşmiştir. Yüz yüze görüşmelerde ses kaydı alınırken, Zoom uygulamasında yapılan görüşmelerde ise Zoom uygulamasının kendi görüntü veya ses kaydı annelerin talebine göre (görüntü ya da ses) alınmıştır.

Araştırmacıların, anlatı görüşmelerini tercih etmelerindeki en temel sebep; araştırmayı okuyanların, görüşmeleri hissederek anlamalarını istemeleridir (Dijk, 1984: 80). Bu nedenle de anlatı görüşmeleri, annelerin gerçek hikâyelerini kendi ağızlarından ifade etmenin en iyi yolu olduğu için ve en doğru aktarımın da yine yüz yüze yapılan görüşmelerle sağlanabileceği için tercih edilmiştir.

Görüşme yeri seçimi hem pandemi nedeniyle hem de annelerin daha rahat hissetmeleri ve kendilerini daha kolay ifade edebilmeleri için, evleri görüşme alanı olarak seçilmiştir. Anneler, evlerinin daha rahat ve sessiz olması nedeniyle kendilerinin de daha rahat hissetmeleri amaçlanmıştır.

Sohbet sırasında akıcılığı sağlamak için (Yıldırım ve Şimşek, 2018: 131) görüşmeye yön veren yarı yapılandırılmış açık uçlu sorular belirlenmiştir. Açık uçlu sorular, Yıldırım ve Şimşek'in de belirttiği gibi (2018: 139), araştırmayı aksatacak evet-hayır gibi kısa ve öngörülebilir (Yıldırım ve Şimşek, 2018: 142) yanıtlardan bağımsız olmalıdır. Bu sorular üç temel başlık altında toplanmıştır: 1) annelerin demografik bilgilerinin toplandığı sorular, 2) annelik ile ilgili sorular, 3) engellilik ile ilgili sorular.

Yarı yapılandırılmış açık uçlu görüşme soruları belirlenirken, annelerin geçmiş travmalarını tetiklememesi için özenle hazırlanmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşmeler, önceden hazırlanan soruların da kullanıldığı; ancak her zaman bu sorulara bağlı kalınmadığı, aksine görüşmenin ilerleyişine göre değişiklik ve esneklik (Yıldırım ve Şimşek, 2018: 131) gösterebilme özelliğine sahiptir. Yarı yapılandırılmış görüşmelerde, görüşmecinin görüştüğü kişilerden yanıtlarını çeşitlendirmesini, detaylandırmasını istemek mümkündür (Türnüklü, 2000: 545).

Verilerin Analizi

İçerik analizi, yazılı ve sözlü materyallerin sistematik ve nesnel olarak incelenmesine yardımcı olan bilimsel bir yöntemdir. Elde edilen verilerin kavramlarla ve ilişkilerle açıklandığı veri analiz yöntemi olan içerik analizi (Yıldırım ve Şimşek, 2018: 242), kapsamlı bir anlayışa sahiptir. İçerik analizi, anlatıların özeti ve bilginin özelleştirilmesi olarak da görülebilir.

İçerik analizinin amacı, önceden belirlenmiş kavramlarla bilgileri analiz ederken verilerin içinde gizlenmiş gerçekleri ortaya çıkarmaya çalışmaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2018: 242). İçerik analizinin tümevarımcı perspektifi (Yıldırım ve Şimşek, 2018: 242), bu araştırmanın analitik perspektifi olarak seçilmesini sağlamıştır.

Hazırlık, organizasyon ve sonuçların raporlandırılması şeklinde üç bölümden oluşan, içerik analizi; hazırlık sürecinde verilerin doğru gruplandırılıp araştırma konusuna uygun veri toplanabilmesi için, organizasyon sürecinde doğru gruplandırma ve temalaştırarak verilerin kodlanmasıyla yapılabilir (Elo, vd. 2014: 1). İçerik analizi, verileri yalnızca açıklamakla kalmaz, aynı zamanda verilerin derinlemesine analiz edilmesini sağlar ve önemli noktaların altını çizer (Selçuk, vd. 2014: 433). Bu çalışmada ise erken çocukluk döneminde normal gelişim gösteren çocukları olan annelerin engellilik algısının, annelerin çocukluklarında ya da erişkinliklerinde engelli bireylerle olan paylaşımıyla ilişkisi olup olmadığına bakılmıştır.

İçerik analizinde, engellilik algısının arkasındaki nedenler annelere yöneltilen sorularla beş ana başlıkta toplanmıştır. Bu başlıklar: annelere çocuğunun sınıfında olan kaynaştırma öğrencisi; kendi çocukluğunda engelli bir arkadaşı, komşusu ya da tanıdığı olup olmadığı; çocuğunuzun engelli bir arkadaşı ve/veya komşusuyla paylaşımı ve yine çocuğunun engelli bir partneri ve/veya eşi olması durumu üzerinden aktarılmış ve ayrımcılıkların en sık gözlemlendiği alanlar üzerinden belirlenmiştir. Bu beş kategorinin yardımıyla ‘annelerin engellilik algısına’ odaklanılmıştır.

Annelerden bilgi toplanmadan önce temalar bulunmuş ve düzenlenmiştir (Elo, vd. 2014: 8). Araştırmanın temelini oluşturan annelik ve engellilik algısı üzerinden kodlama yapılmıştır (Yıldırım ve Şimşek, 2018: 244). İçerik analizinde yapılan temalandırma ve kodlama işlemleri birden fazla kez kontrol edilmiştir bu durum ise, güvenilirliği arttırmış ve geçerliğinde sağlanmasına katkıda bulunmuştur (Lacy, vd. 2015: 806). Görüşmelerin tanımlanması ve yorumlanması, kodlanmasının sonucunda bu beş tematik kategori sonuç halini almıştır. Anlatılar aşağıda verilen kategorilere göre özetlenecek ve yorumlanacaktır:

Görüşmeler sonrasında elde edilen bilgiler aşağıdaki temalar ışığında kategorize edilerek sistematik bir şekilde içerik analizi yöntemiyle analiz edilmiştir:

1. Annelerin, hamile kalmadan önceki süreçte annelik hakkında fikirleri ve doğumdan sonra bu fikirler değişikliğe uğrayıp uğramadığı;
2. Annelerin, hamilelik döneminde bebeğin sağlığıyla ilgili kaygılar yaşayıp yaşamadığı ve bu kaygıların annelerin demografik farklılıklarına göre farklılık gösterip göstermediği;
3. Annelerin, engelli deyince aklına neler geldiği;
4. Annelerin çocuklukta ya da erişkinlikte engelli biriyle paylaşımı, çocuklarının gelecekte engelli arkadaşı olması fikriyle arasında bir ilişki olup olmadığı;
5. Annelerin, çocuklarının gelecekte engelli arkadaşı olması fikriyle çocuklarının gelecekte engelli bir eşi/partneri olması fikri arasında bir farklılık olup olmadığı.

İçerik analizinde kullanılan temalandırma ve kodlayarak analiz etme yöntemi başka hiçbir veri analizinde görülmemekte (Lacy, vd. 2015: 800), bu nedenle de araştırmanın veri analiz yöntemi olarak içerik analizi yönteminin seçilmesi öngörülmüş ve görüşmecilerin kullandığı dilde yapılması zorunlu olmayan değişikliklere müsaade ettiği için de içerik analizi yönteminde karar kılınmıştır. Anlatılar aşağıda verilen temalara göre özetlenecek ve yorumlanacaktır. Araştırma için belirlenen temalar aşağıda Tablo 3'te verilmiştir:

Tablo 3: Temalar ve açıklamaları

	Tema	Açıklama
Tema 1	Annelik Kavramı	Annelerin “annelik” deyince aklına neler geliyor?
Tema 2	Engellilik Kavramı	Annelerin “engellilik” deyince aklına neler geliyor?
Tema 3	Bebeğin Sağlığı ile İlgili Kaygı	Anneler hamilelik dönemlerinde bebeğin sağlığı ile ilgili kaygı yaşadı mı? Yaşadıysa nasıl kaygılar yaşadı?
Tema 4	Engelli Arkadaş	Annelerin kendi engelli arkadaşlarının olması çocuklarının engelli arkadaşları olduğu durumuna nasıl yansır? Olumlu ya da olumsuz bir bağlantı var mıdır?
Tema 5	Engelli Eş/Partner	Anneler çocuklarının olası engelli eş ya da partneri için nasıl bir tepki verir? Ne hisseder?

Görüşülen kişilerin kullandığı kelimelerde oynama yapılması mümkündür, ancak zorunlu değildir. Görüşülen kişilerin yaptığı dilbilgisi, anlam ve yapı hataları önem arz etmemektedir. Araştırmanın veri analizi yapılırken, annelerin paylaşımları üzerinden herhangi bir düzeltme yapılmadan, imla ve dilbilgisi kurallarına uyarlanmadan paylaşılmış olup annelerin ses tonunda, mimik ve vücut dillerinde olan çeşitli değişiklikler de araştırmaya dâhil edilmiştir. Konuya getirdiği farklı bakış açısıyla diğerlerinden ayrılan, daha çarpıcı cevaplar özellikle doğrudan alıntılarla araştırmaya katılmıştır. Görüşülen kişilerin birinci ağızdan paylaşımları sonucu veriler toplanıp ve analiz edilmiştir. Verilerin üzerinde değişiklik ve oynama yapılmamıştır, bu durum da nitel içerik analizi yönteminin güvenilirliği tam olduğunu gösteren bir bileşendir.

İçerik analizi yapılan bilgilerin geçerliği için güvenilirlik zorunlu olmamakla beraber gereklidir. Güvenirlik, içerik analizinde yeni bir bileşen değildir; ancak pratikte, güvenilirliğin neyi temsil ettiği ve analizdeki genel geçer doğruları da kapsayabilmesi için kabul edilebilir olması önemlidir. Ayrıca, güvenilirliğin en az seviyede de olsa sağlanması üzerine kesin bir açıklama yoktur (Lacy, vd. 2015: 806). Taylan, (2011: 65-66)'e göre, nitel içerik analizinin nesnellik özelliği, aynı araştırmayı başka araştırmacılarda yapsa, farklı zamanda da yapsa aynı verilere ulaşabilir olması güvenilirliği hakkında bizlere genel bilgi vermektedir.

Temalar belirlendikten sonra, toplanan verilerin düzenlemesiyle bulgular oluşturulmuştur (Yıldırım ve Şimşek, 2018: 251). Araştırmanın veri analizi araştırmacı tarafından yapılmış ve bulgular arasındaki ilişki açıklanmıştır (Yıldırım ve Şimşek, 2018: 251). Sonuçların oluşturulması sürecinden bahsedilmesi de direkt olarak geçerlikle ilintili olduğundan (Elo, vd. 2014: 2), içerik analizi ve sonuç kısmının doğru yansıtılması önemlidir.

Araştırma süresince, yapılan yüz yüze ya da online görüşmelerle ayrıntılı ve derinlemesine toplanan bilgilerin inandırıcılığının ve tutarlılığının teyit edilerek analiz edilmesi ve tüm sürecin detaylı anlatılmasıyla araştırmanın geçerlik ve güvenilirliğini artırıcı fonksiyonu vardır (Yıldırım ve Şimşek, 2018: 277).

BULGULAR

Araştırmanın amaç ve alt amaçları doğrultusunda elde edilen verilerin içerik analizi yöntemiyle analiz edilmeleri sonucu elde edilen bulgular aşağıda verilmiştir:

2.4. Birinci alt probleme ilişkin bulgular

Annelerin, hamile kalmadan önceki süreçte annelik hakkında fikirleri ve doğumdan sonra bu fikirler değişikliğe uğrayıp uğramadığı üzerine sorulan "hamilelik öncesi annelik hakkındaki fikirleriniz nelerdi? Bu fikirler doğumdan sonra değişikliğe uğradı mı?" sorusu kapsamında yer yalan yanıtlar aşağıda Tablo 4'te verilmiştir:

Tablo 4: Annelik tanımına yönelik bulgular

Annelik Tanımı	f
Ulvi, eşsiz aşk	2
Yepyeni bir hayat	1
Canından bir can	1
Sabit ve kurallı olmak	1
Kendinden önce gelen çocuk	1
Bağlılık	1
İçgüdüsel	1
Birlikte büyümek	1

Annelerin, hamile kalmadan önceki süreçte anneliğe dair fikirleri ve doğumdan sonra bu fikirlerin değişikliğe uğrayıp uğramadığına bakılmak için annelerin hamilelik öncesi annelik hakkındaki fikirleri ve doğum sonrası annelik

algılarında bir değişiklik olup olmadığı sorulmuştur. Annelerin, hamile kalmadan önceki süreçte annelik hakkında fikirlerinin yapılan görüşmeler sonucundaki analizlerde genellikle farklılık gösterdiği gözlemlenmiştir. Bazı anneler doğum öncesinde anneliği kutsallaştırmışken doğumla birlikte anneliğin kutsal bir süreç olmadığını deneyimlemişlerdir. Bazı annelerin konuyla ilgili görüşleri aşağıdaki gibidir:

“Ben hep anne olmanın **ulvi**, olduğunu düşünüyordum aslında. Ben annesiyle büyüymemiş bir çocuk olduğum için tam olarak bilemiyordum konuyu. O yüzden de tam olarak bilmediğim için konuyu hep öyle **yüksek yerlere koymuştum**. Ve ilk çocuğumu gördüğümde, doğum anında ilk gördüğümde müthiş bir hayal kırıklığına uğradım. Çünkü bana o ulvi aşk bir türlü gelememişti yani. Çünkü ben sonradan konuyu anladım. Annelik öyle bir şeymiş ki, çocuğunu sen doğduğu anda çok seviyorsun ve her gün her gün gün geçtikçe daha da daha da daha da seviyorsun” (A3).

“Annelik çok beklediğim bir şeydi. Bir dönem çok aşırı uğraşmıştım, bir dönem bazı sağlıksal sıkıntılarım vardı. O sebeple yani annelik benim için **yepyeni bir hayat** gibiydi. Hiç olmayacağını düşündüğüm, umudumu bıraktığım bir anda oldu. Bu sebeple mucize gibi bir şeydi. Çok yoğun duygular, dile getirmem çok zor. Doğumdan sonra fikirlerimde hiç değişiklik olmadı birebir aynı. Yalnızca ikiz olmalarının verdiği o zorluk, insanı dönem dönem yıpratıyor ama bu kararımın hiçbir zaman pişman olmadım. Aklıma bile gelmedi. Hiçbir şey değişmedi aynı yani” (A2).

“Annelik hiç beklediğim bir şey değildi. Duyunca kendimi banyoya kapattım. Şimdi oğluma bakınca utaniyorum ama o zaman hiç hazır değildim bu yüzden de annelik çok farklı bir duygu bence. Paylaşımın artıkça hislerin de artıyor. **Essiz bir aşk**” (A10).

Bu durumda her annenin, hamile kalmadan önceki süreçte annelik hakkında fikirlerinin doğumla değişiklik göstermediği yapılan analizler sonucunda varılan bulgulara örnektir.

2.5. İkinci alt probleme ilişkin bulgular

Annelerin, hamilelik döneminde bebeğin sağlığıyla ilgili kaygılar yaşayıp yaşamadığı ve bu kaygıların annelerin demografik farklılıklarına göre farklılık gösterip göstermediği bilgilerine ulaşmak için sorulan “hamilelik sırasında bebeğin sağlığıyla ilgili kaygılar yaşadınız mı?” sorusu kapsamında yer alan yanıtlar aşağıda Tablo.5’te verilmiştir:

Tablo 5: Bebeğin sağlığıyla ilgili kaygı durumuna yönelik bulgular

Bebeğin sağlığıyla ilgili kaygılar	f
Kaygım oldu	5
Kaygım çok oldu	4
Kaygım hiç olmadı	1

Annelerin, hamilelik döneminde bebeğin sağlığıyla ilgili kaygılar yaşayıp yaşamadığı ve bu kaygıların annelerin demografik farklılıklarına göre farklılık gösterip göstermediğine bakılmak için annelerin hamilelik döneminde bebeğin sağlığıyla ilgili kaygılar yaşayıp yaşamadığı sorulmuştur. Annelerin, hamilelik döneminde bebeğin sağlığıyla ilgili kaygılar yaşadıkları özellikle de sağlıkçı anneler ve öğretmen annelerin kaygılarının daha yoğun olduğu gözlemlenmiştir. Bazı annelerin konuyla ilgili görüşleri ise aşağıdaki gibidir:

“Çok fazla **kaygım olmadı**, ancak hiç olmadı diyemem. Kaygım oldu” (A4).

“Yıllardır engelli çocuklarla çalıştığım için, ailelerin engelli çocuktan sonra özellikle anne-babaların nasıl birbirinden uzaklaştığını gördüm. Normal çocuklarda da bu olabiliyor ama engelli çocuklarda daha çok. Çocuğun sağlığıyla ilgili **kaygıma ek** buda kaygı unsuru oldu” (A5).

“Alanda çalışanlar daha çok kaygılı bence. Ben çok **kaygılıydım**. Neyle karşılaşacağımızı bildiğimiz için bence biz daha çok kaygılı oluyoruz. Çocuğum engelli olursa ne olur? Ne yaparım? Aldırır mıyım? gibi noktaları çok düşündüm” (A9).

Bu durumda her annenin, hamile kalmadan önceki süreçte ve hamilelik döneminde bebeğin sağlığıyla ilgili kaygılar yaşayıp yaşamadığı ve bu kaygıların annelerin demografik farklılıklarına göre farklılık gösterdiği yapılan analizler sonucunda varılan bulgulara örnektir. Özellikle alanda olup engelli çocuklarla ve aileleriyle deneyim paylaşımında olan annelerin kaygılarında çokluk gözlenmiştir.

2.6. Üçüncü alt probleme ilişkin bulgular

Annelerin, engelli deyince aklına neler geldiğini öğrenmek için sorulan “engelli deyince aklınıza ilk olarak neler geliyor” sorusu kapsamında yer alan yanıtlar aşağıda Tablo 6’da verilmiştir:

Tablo 6: Engellilik tanımına yönelik bulgular

Engellilik Tanımı	f
Kısıtlamaları olan kişi	3
Sevgi bekliyor	2
Farklılar	2
Özel (çocuk)	2
Görmezden gelinme	1

Araştırmaya katılan annelerin hepsinin engellilik deyince akıllarına gelen tanım farklılık göstermiş olmasına karşın benzerliklere rastlanmıştır.

“**Fiziksel engelli, zihinsel engelli**... Onların ihtiyaçları, onların bazı kişiler tarafından yok sayılması. Aklıma çok şey geliyor” (A1).

“Bu çocuklar sadece bizden **farklılar**” (A3).

“Aklıma hep **otizmliler** geliyor. Düşünüyorum, düşünüyorum ama nedense engelli deyince otizm var aklımda” (A10).

Annelerin, engelli deyince aklına neler geldiğini öğrenmek için sorulan sorulara alınan yanıtlar üzerinden yapılan analizler sonucunda varılan bulgulara örnektir.

2.7. Dördüncü alt probleme ilişkin bulgular

Annelerin, çocuklukta ya da erişkinlikte engelli biriyle paylaşımı, çocuklarının gelecekte engelli arkadaşı olması fikriyle arasında bir ilişki olup olmadığını anlamak üzere sorulan “engelli bir komşu, akraba ya da tanıdığımız var mı? Varsa paylaşımınız var mı? Bu kişinin çocuğunuzla paylaşımı var mı? Varsa, nasıl bir paylaşımı var?” soruları kapsamında yer alan yanıtlar aşağıda Tablo 7’de verilmiştir:

Tablo 7: Annelerin, engellilerle paylaşımlarının çocuklarının engellilerle olan paylaşımlarına olan etkisine yönelik bulgular

Engellilerle Paylaşım	f
Birden çok kişiyle paylaşımım oldu (öğrenci, arkadaş, komşu ya da akrabadan en az iki kişi)	6
Hiç paylaşımım olmadı	2
Akrabam var	1
Arkadaşım oldu	1

Araştırmaya katılan annelerin hepsi, çocuklarının engelli bir arkadaşı olmasını istediğini belirtmiş olmasına karşın her annenin engelli bir bireyle direkt paylaşımı olmamıştır. Engelli komşusu olan anne hiç yoktur. Bu durumda, annelerin engellilerle olan paylaşımlarının çocuklarının olası engelli arkadaşına sahip olma durumuyla bağlantısı olduğu gözlemlenmemiştir.

“Mahallede çocukluk arkadaşım vardı, hatta ismimiz aynı. O ilgi beklerdi hep, sevgi beklerdi. Tek istediği sevmektir” (A6).

“Hatırlamaya çalışıyorum ama ne çocuklukta ne de erişkinlikte hiç paylaşımım olmadı” (A7).

“Geçen yıla kadar hiç paylaşımım olmadı. Geçen yıl toplulukla birlikte rehabilitasyon merkezinde yoga yaptık. Ve ben şimdi istiyorum ki herkes onlarla iletişimde olsun” (A8).

Annelerin, çocuklukta ya da erişkinlikte engelli biriyle paylaşımı, çocuklarının gelecekte engelli arkadaşı olması fikriyle arasında bir ilişki olup olmadığını anlamak üzere sorulan sorulara alınan yanıtlar üzerinden yapılan analizler sonucunda varılan bulgulara örnektir.

2.8. Beşinci alt probleme ilişkin bulgular

Annelerin, çocuklarının gelecekte engelli arkadaşı olması fikriyle çocuklarının gelecekte engelli bir eşi/partneri olması fikri arasında bir farklılık olup olmadığına bakabilmek için sorulan “çocuğunuzun sınıfında kaynaştırma öğrencisi olan bir arkadaşı olması durumu hakkındaki düşünceleriniz nelerdir? Çocuğunuzun

engelli bir eşi/partneri olması durumunda nasıl tepki verirsiniz?” soruları kapsamında yer alan yanıtlar aşağıda Tablo 8’de verilmiştir:

Tablo 8: Annelilerin olası engelli eş/partnere tepkisine yönelik bulgular

Engelli Eş/partner Tepkisi	f
Çocuğumun kararına saygı duyarım	6
Çocuğumun kararından vazgeçmesini isterim ama kararına karışmam	3
Çocuğumu kararından vazgeçirmeye çalışırım	1

Araştırmaya katılan her anne engelli eş/partnerin ömür boyu çeşitli zorluklar getireceğine değinmiştir. Bazı annelerin çocuklarının engelli eş/partner sahibi olmasını istememesi, her annenin engelli arkadaşı onaylamasından sonra aralarında bir bağlantı olmadığını göstermiş engelli arkadaşı isteyen annelerin engelli eş/partneri istemeyeceği durumlar olabileceğini de gözler önüne sermiştir.

“*Açıkçası fikirlerimi saklamayacağım, çünkü engele göre değişir. Denk. Denklik. Denklik olmalı. O denklik olmazsa **karışırım**, çünkü aşk insanın gözünü kör edebiliyor bu nedenle de uyumlu olmak ve **tahammüllü olmak önemli**” (A2).*

“***Kendiyle barışık olması önemli.*** Engelsiz biri olsa da kendiyle barışık olmasını isterim. Evlilikte bu çok önemli” (A4).

“*Çocuğumun çok yorulacağını **düşünür ve belirtirim**. Çok yorucu bir süreç olacağını **belirtirim**” (A9).*

Annelerin, çocuklarının gelecekte engelli arkadaşı olması fikriyle çocuklarının gelecekte engelli bir eşi/partneri olması fikri arasında bir farklılık olup olmadığına bakabilmek için sorulan sorulara alınan yanıtlar üzerinden yapılan analizler sonucunda varılan bulgulara örnektir.

3. SONUÇ VE TARTIŞMA

Erken çocukluk döneminde normal gelişim gösteren çocukları olan annelerin engellilik algılarının incelendiği bu çalışmada aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

Annelerin, hamile kalmadan önceki süreçte anneliğe dair fikirleri ve doğumdan sonra bu fikirlerin değişikliğe uğramıştır. Bebeğin hayatlarına dâhil olmasıyla, annelerin hamilelik öncesindeki annelik algılarıyla doğum sonrası annelik algıları arasında genellikle farklılığa rastlanmıştır. Bu farklılık deneysel gerçekliklere dayanarak değişmiş ve her bir anne için de farklı bir yeni algı yaratmıştır. Annelik, içgüdüsel hislerin yanı sıra toplumsal rol, davranış ve tutumlarında etkisinde olan bir varoluştur. Annelik rolü ise kazanılan bir süreç olduğu için (Koç, vd.: 2016: 10) doğum öncesi ve doğum sonrası kadınların fikirlerinde değişikliklerin meydana gelmesi oldukça normaldir. Annelik rolü deyince doğum sonrası değişen ihtiyaç ve gerçeklikler alan yazında da görüldüğü üzere, kadınların taleplerinin değişmesine neden olmuş ve ücretli ebeveyn izni, çocuk bakım desteği, çalışma esnekliği, doğum nedeniyle azaltılmış çalışma saatleri, çocuk ödeneği, ücretli tatil ve hastalık izni gibi algılarında farklılıklar oluşmaya başlamıştır (Collins, 2020: 2). Bu talepleri evrenselleşen feminizm perspektifiyle ve

anneliği geleneksel patriyarkal bir inşa (Kuipers, vd. 2019: 11) olarak gören birçok kişi savunmaya başlamış olsa da bu taleplerin kaygı ve ihtiyaç odaklı oluşumu; ancak annelik ile gerçekleşebilir. Her annenin, hamile kalmadan önceki süreçte ve hamilelik döneminde bebeğin sağlığıyla ilgili kaygılar yaşamadığı anlaşılmıştır.

Annelerin hamilelik süresinde bebeğin sağlığıyla ilgili yaşadıkları kaygıların, annelerin demografik farklılıklarına göre farklılık gösterdiğine ulaşılmıştır. Eğitim alanında eğitim görmüş ve/veya çalışan özellikle de özel eğitim alanına aşına olan annelerin kaygı seviyeleri diğer annelerin kaygı seviyelerinden büyük bir farklılıkla ayrılmış ve annelerin gebelik süresinin de daha zor geçmesine neden olmuştur. Özel eğitim alanına aşına annelerin en ufak bir risk durumunda bile karşılaşılabilecekleri olasılıklar üzerinden kendi kaygı durumlarını arttırdıkları da gözlenen bir diğer durumdur. Blackmore vd.'nin (2016: 257) belirttiği üzere, annelerin bebeğin sağlığıyla ilgili kaygıları hamilelik boyunca farklılık gösterebilmekte ve hamileliğin son dönemlerine doğru kaygı nedenleri ve seviyelerinde farklılıklara rastlanabilmektedir. Özellikle bebeğin fiziksel ve zihinsel gelişimi ile kaygılar yapılan araştırmaya göre 20 ve 32 hafta arasında farklılık göstermiş ve hamileliğin ilerleyen dönemlerinde arttığı gözlemlenmiştir. Blackmore vd.'nin (2016: 255) çalışmasında annelerin eğitim düzeylerinin hamilelikle bağlantılı kaygılarının artmasına etkisi sonucuna direkt olarak bağlanamamış olsa da, hamilelik kaygısı ve eğitim arasında ilişki kurulmuş olup iki çalışmanın kesişim noktası budur.

Çalışmaya katılan annelerin, engelli deyince aklına gelen tanımlarda farklılıklar gözlenmiş olmasına karşın birtakım benzerliklere de rastlanmıştır. Bu benzerlikler genellikle korunmaya muhtaç ve sevgi kavramları çevresinde oluşmuş ve annelerin sempati ile dile getirdikleri kavramlar olmuştur. Annelerin bu korumacı tutumu, engellileri bakıma muhtaç (Ersöz, 2020: 161) algısına koymaktadır. Annelerin tanımlarında hiç olumsuz bir tanımlamaya rastlanılmamış olması, engelliliğin toplumsal olarak olumsuz tutumlarla eşleştirilmemiş olduğunu akla getirmektedir. Müslüman toplumlarda engellilik konuşulduğunda akla gelen terimler kader ve ilahiyattır; kişilerin mutlak inanca yönelmelerini öğütler (Mizrachi, 2013).

Araştırmaya katılan her annenin engelli bir bireyle direkt paylaşımı olmamış olmasına karşın annelerin hepsi, çocuklarının engelli bir arkadaşı olmasını istediğini belirtmiştir. Annelerin engellilerle olan paylaşımlarının çocuklarının olası engelli arkadaşına sahip olma durumuyla bağlantısı olmadığı gözlemlenmiştir. Palmer'in (2020:9) de değindiği üzere, engellilere karşı ayrımcılık konusunda gelişmeler gözlenmesine rağmen sosyal önyargıların tamamen bitmediğini sıklıkla gözlemekteyiz. Engellilere karşı ayrımcılığın yok olmamasına karşın, son yıllarda artan kaynaştırma eğitimine dâhil olan engelli öğrencilerin sayısı (Çetin, 2020: 1119) olumlu bir gelişmedir. Bu durum bizlere, kaynaştırma eğitiminin öneminin başka bir yanını daha göstermekte ve kaynaştırma eğitiminin yalnızca engelliler için olumlu bir süreç olmadığını göstermektedir. Kaynaştırma eğitimi hem sınıftaki diğer

öğrencilerin, bu öğrencilerin ailelerinin, okul yönetim ve kadrosunun da ayrımcılığa karşı fikirlerinde somut değişiklikler olmasına yardımcı olabilmektedir. Kaynaştırma eğitimi, araştırmada da karşımıza çıkan hiçbir engelli ile arkadaş, komşu ya da sınıf arkadaşı gibi paylaşımı olmamış kişilere de daha kesişimsel (Miller, 2017: 516) öğrenci kümesine sahip bir okulda okuma fırsatı sunabilmekte ve kesişimsel (Miller, 2017: 516) bir arkadaş kümesine sahip olmalarına fırsat vermektedir. Yapılan araştırmalarda kaynaştırma öğrencilerinin en az sorun yaşadığı durumu arkadaşları olarak belirtmektedir (Ereş, Canaslan, 2017: 563).

Araştırmaya katılan her anne, çocuklarının engelli bir arkadaşı olmasını istediğini belirtmesine rağmen engelli bir eş/partnerin ömür boyu çeşitli zorluklar getireceğine de değinmişlerdir. Annelerin bu duruma vereceğini dile getirdiği tepkiler farklılık gösterse de çoğu anne çocuğuna saygı duyup kararına karışmayacağını söylerken bir kısım anne ise içten içe çocuğunun bu karardan vazgeçmesini isteyeceğini dile getirmiştir. Özel eğitim alanında çalışan annelerin geneli çocuğunun kararına saygı duysa da onunla bu konu hakkında konuşup olası zorlukları dile getirmek isteyeceğini de belirtmiştir. Annelerin bu tutumu, Türk toplumunda ebeveynlerin çocuklarına karşı geliştirdiği “korumacı” tutumu gözler önüne sermektedir. Türk toplumundaki ebeveynlerin korumacı tutumu, sıklıkla çeşitli çatışmalara neden olmasının yanında, evlilik sürecinde ailelerin “korumacı tutumu” ise birçok soruna neden olmaktadır. Normal gelişimli biri ve engelli birinin beraberlik ve/veya evlilik durumunda aklımıza ilk olarak toplumsal güzellik algıları ve dâhiliyet (inclusion) gelmektedir. Araştırmada normal gelişimli çocuklarının engelli biri ile evleneceğini hayal eden annelerin en büyük kaygısı dâhiliyet olarak karşımıza çıkmıştır.

Engellilerin flört edip sosyalleşmesini kolaylaştıran, topluma dâhiliyetlerini arttıran platformların başında sosyal medya ve flört siteleri gelmektedir. Sosyal medya ve flört siteleri hakkında yapılan araştırmalar, sosyal medya ve flört sitelerinde kişilerin öncelikle karşı tarafın gelirine ardından da fiziksel görünüşü ve çekiciliğine dikkat ettiği yönündedir ve flört siteleri engelliliğin çevrimiçi açıklanması olarak yorumlamaktadır (Milbrodt, 2019: 73). Engellilerin flört sitelerinde kendilerini daha kolay ifade edebildiklerine de değinmekle beraber (Milbrodt, 2019: 73), yüz yüze olan iletişimde kişilerin engellilik dâhil birçok kimliğini gizleyebildiğini (Miller, 2017: 521) düşünürsek sosyal medya ve flört siteleri de kişilere bazı kısıtlılıklar getirebilmektedir. Milbrodt (2019: 74) bizlere normal gelişimli bireylerin ait olmadığı kümeye karşı oluşturduğu önyargıların; korku, gizem ya da kızgınlığa yol açarak sosyal ayrımcılığı açığa çıkarabileceğini de anımsatıyor.

Buljevac, vd.’nin (2020: 4) araştırmasında da karşımıza çıkan yakın ilişki kurma ve sürdürme, akran reddi ve dışlamasının engellilerin en çok karşılaştığı ayrımcılık deneyimlerinden olması, araştırmadaki erken çocukluk döneminde

normal gelişim gösteren çocukları olan annelerin engellilik algılarının oluşumunda eğitim durumu, annelik yaşı, yaş ve çalışma durumu gibi demografik farklılıkların belirleyici bir rol oynamadığına ulaşılmıştır. Araştırmanın genelinde, annelerin engellilere karşı olumlu tutumu öne çıkmış olsa da; engelliler, hayatları boyunca direkt ve dolaylı olarak birçok ayrımcılığa maruz kalmaktadırlar (Buljevac vd. 2020: 12). Farklı kimlikleri nedeniyle ayrımcılığa uğrayan engelliler kesişimselliği akıllara getirir. Kesişimsellik, sosyal eşitsizliği açıklamayı hedefleyen çatı bir ayrımcılık terimidir ve birden çok kimliği nedeniyle ayrımcılığa maruz kalan kişileri tanımlar (Colbert vd., 2020: 2). Diğer bir deyişle, kişi sahip olduğu farklı kimlikleri nedeniyle ayrımcılıklara maruz kalmaktadır ve bu kimliklerin ortak (kesişim) noktası ayrımcılıktır. Engellilere karşı ayrımcılığın önemli bir basamağı olan kesişimsellik sayesinde sosyal eşitsizlik bu denli gözler önüne serilebilmiştir; çünkü engellilik yalnızca sakatlıkla ilgili değil, aynı zamanda sınıf, cinsiyet ve etnik köken gibi farklı birçok kimlik belirtecinin de ayrı bir bağlamıdır (Guerrero-Arias, vd. 2020: 3). Bireylerin kimlik kabul ve inşasında, kesişimsellik ne yazık ki çeşitli kısıtlılıklar oluşturmaktadır (Guerrero-Arias, vd. 2020: 19); ancak bu kısıtlılıklar sayesinde engelliliğe olan bakış açısı değişip gelişecek ve kesişimsel ayrımcılığa karşı genel duruşu geliştirecektir.

3.1. Öneriler

Araştırmanın bu sonuçlarından hareketle aşağıdaki önerilerde bulunulmuştur:

Sağlık kuruluşları gebeleri, bebeğin gelişim dönemleri, bebeğin sağlığı ve olası olumsuz durumlar hakkında bilgilendirerek, anne adaylarını sürprizlere karşı hazırlayabilir.

Araştırmanın katılımcılarından yola çıkarak, okul öncesi eğitim kurumlarında çalışanların engellilik hakkında yeterli bilgi sahibi olmadığına görülmüştür. Bu nedenle de engelli bireylerin toplumda kabulünü sağlamak ve engellilerin toplumsal hayata katılımını arttırmak amacıyla, okul öncesi kurumlarındaki çalışanlara engellilik farkındalık eğitimleri verilebilir.

KAYNAKÇA

American Psychiatric Association (APA). Updates to DSM-5 Criteria & Text (2020). www.dsm5.org Washington DC: American Psychiatric Association.

Ataman, A. (Ed.) (2019). *Temel eğitim öğretmenleri için kaynaştırma uygulaması ve özel eğitim* (5. Baskı). Ankara: Vize.

Barton, L., & Armstrong, F. (2011). Sakatlık, eğitim ve dâhil etme: kültürlerarası meseleler ve ikilemler. Bezmez, D., Yardımcı, S., Şentürk, Y. (Ed.). *Sakatlık çalışmaları sosyal bilimlerden bakmak* içinde (299-324). İstanbul: Koç Üniversitesi.

Baydar, N., Akçınar, B. ve İmer, N. (2017). Çevre, sosyoekonomik bağlam ve ana babalık. Sayıl, M., Selçuk, B. (Ed.). *Ana babalık: kuram ve araştırma* içinde (81-127). İstanbul: Koç Üniversitesi.

Blackmore, E. R., Gustafsson, H., Gilchrist, M., Wyman, C., & O'Connor, T. G. (2016). "Pregnancy-related anxiety: evidence of distinct clinical significance from a

prospective longitudinal study”. *Journal of Affective Disorders*, (197), 251-258. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2016.03.008>

Bozkurt, A. (2019). Annelik deneyimleri üzerine nitel bir araştırma. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, Balıkesir.

Buljevac, M., Babić, M. M., Leutar, Z. (2020). You don't have to tell me in person I'm not to your liking': experiences of discrimination of people with intellectual disabilities. *International Journal of Disability, Development and Education*. <https://doi.org/10.1080/1034912X.2020.1736522>

Burç, P. E. (2015). “Popüler kültür ve annelik: anneliğin farklı görünüşleri”, Erişim Tarihi: 17 Kasım 2020, <http://www.sdergi.hacettepe.edu.tr/makaleler/Pinar-Ezgi-Burc-14Eylul2015.pdf>.

Ceylan, R. (2012). Erken çocuklukta büyüme ve gelişme. Fazlıoğlu, Y. (Ed.). *Erken çocukluk gelişimi ve eğitimi içinde* (ss.1-15). Paradigma Akademi.

Colbert, S. M., & Chan, J. Y. (2020). “Effects of sexual orientation, disability, and gender identity on others' prosocial behavior”. *Rehabilitation Counseling Bulletin*, 1–12. <https://doi.org/10.1177/0034355220902240>

Collins, C. (2020). “Is maternal guilt a cross-national experience?” *Qualitative Sociology*, (44), 1-29. <https://doi.org/10.1007/s11133-020-09451-2>

Corket, M. (2000). “Disability politics, language planning and inclusive social policy”. *Disability & Society*, 15(3), 445-462. <https://doi.org/10.1080/713661963>

Çetin, E. (2020). “Türkiye’de engelli bireylerin ulusal ve uluslararası sözleşmeler bağlamında eğitim hakkına erişimi”. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 7(53), 1111-1122. <http://dx.doi.org/10.26450/jshsr.1857>

Çolak, M. ve Çetin, C. (2014). “Öğretmenlerin engelliliğe yönelik tutumları üzerine bir araştırma”. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 29(1), 191-211. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/deuiibfd/issue/22719/242482>

Demirci-Yılmaz, T. (2019). Osmanlı ve erken cumhuriyet dönemi Türkiye modernleşmesinde annelik kurguları (1840-1950), *Annelik, Cogito Dergi*, YKY, 81, Yaz 2015, 66-90.

Diken, İ., ve Batu, S. (2015). Kaynaştırmaya giriş. Diken, İ. (Ed.). *İlköğretimde kaynaştırma içinde* (2-9). Pegem Akademi.

Dijk, T. A. V. (1984). Prejudice in discourse: an analysis of ethnic prejudice in cognition and conversation. John Benjamin Publishing Company, E-book.

Elo, S., Kaariainen, M., Kanste, O., Polkki, T., Utriainen, K., Kyngas, H. (2014). “Qualitative content analysis: a focus on trustworthiness”. *SAGE Open*, January-March, 1-10. <https://doi.org/10.1177/2158244014522633>

- Elo, S., & Kyngas, H. (2008). "The qualitative content analysis process". *Journal of Advanced Nursing*, 62(1), 107–115. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2648.2007.04569.x>
- Ereş, F., ve Canaslan, A. (2017). "Kaynaştırma eğitimi politikalarının değerlendirilmesine yönelik bir çalışma: engelli öğrencilerin okul sorunları". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 553-570.
- Erkuş, A. (2019). *Davranış bilimleri için bilimsel araştırma süreci*. İstanbul: Seçkin.
- Ersöz, E. (2020). "Engellilere yönelik ayrımcılık ve makul uyumlaştırma kavramı". *Necmettin Erbakan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 3(2), 149-163. <https://doi.org/10.51120/NEÜHFD.2020.1>
- Fulcher, G. (2016). *Disabling policies? a comparative approach to education policy and disability*. Routledge.
- Guerrero-Arias, B. E., Agudelo-Orozco, A., Pava-Ripoll, N. A. (2020). "Intersectional identity chronotopes: expanding the disability experience". *Disability & Society*, 1-22. <https://doi.org/10.1080/09687599.2020.1719041>
- Hançer, A. (2018). "Toplumsal cinsiyet öznesi olarak kadının "annelik" kimliğine eleştirel bir bakış". *Akdeniz Kadın Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet Dergisi*, 1(2), 177-202.
- Işık, S. Y. (2015). "Küresel kültürel değişim ve 'yeni' annelik: Ankara Kâmil Ocak Mahallesi örneği". *Eğitim Bilim Toplum Dergisi*, 13(50), Bahar, 48-75.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (2017). *Kültür ve Ana Babalık: Kuram ve Uygulama Çıkarımları*. Sayıl, M., Selçuk, B. (Ed.), *Ana Babalık: Kuram ve Araştırma* (61-79). İstanbul: Koç Üniversitesi
- Karasar, N. (2020). *Bilimsel irade algı çerçevesi ile bilimsel araştırma yöntemi: kavramlar, ilkeler, teknikler* (36. Basım). Nobel.
- Karataş, Z. (2017). "Sosyal bilim araştırmalarında paradigma değişimi: nitel araştırmanın yükselişi". *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 1(1). <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tushad/issue/31792/350444>
- Kargın, T. (2004). "Kaynaştırma: tanımı, gelişimi ve ilkeleri". *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 5(2), 1-13.
- Koç, Ö., Özkan, H. ve Bekmezci, H. (2016). "Annelik rolü ve ebeveynlik davranışı arasındaki ilişkinin değerlendirilmesi". *İzmir Dr. Behçet Uz Çocuk Hast. Dergisi*, 6(2), 143-150. <https://doi.org/10.5222/buchd.2016.143>
- Kuipers, J., Van Leugenhaege, L., Van de Craen, N. et al. (2019). "Factors influencing the maternal life balance of Flemish mothers, a cross-sectional study". *Applied Research Quality Life*. <https://doi.org/10.1007/s11482-019-09779-0>
- Lacy, S., Watson, B. R., Riffe, D., & Lovejoy, J. (2015). "Issues and best practices in content analysis". *Journalism & Mass Communication Quarterly*, 92(4), 791–811. <https://doi.org/10.1177/1077699015607338>
- Mastropieri, M. A., & Scruggs, T. E. (2014). *Kaynaştırma sınıfı: etkili farklılaştırılmış öğretim için stratejiler*, (M. Şahin & T. Altun, Çev). Nobel Akademi.
- MEB, Özel Eğitim ve Rehberlik Danışma Müdürlüğü (2010). 3N kaynaştırma. Ankara: Milli Eğitim.

- Milbrodt, T. (2019). "Dating websites and disability identity". *Western Folklore*, 78(1), 67-100. <https://www.jstor.org/stable/26864142>
- Mizrachi, N. (2013). "Translating disability in a muslim community: a case of modular translation". *Cult Med Psychiatry*, (38), 133-159. <https://doi.org/10.1007/s11013-013-9350-y>
- Miller, R. A. (2017). "'My voice is definitely strongest in online communities': students using social media for queer and disability identity-making". *Journal of College Student Development*, 58(4), 509-525. <https://doi.org/10.1353/csd.2017.0040>
- Palmer, M. (2020). "Lowering the bar? students with disabilities in PRC higher education". *The China Quarterly*, 1-18. <https://doi.org/10.1017/S030574102000123X>
- Selçuk, Z., Palancı, M., Kandemir, M. ve Dündar, H. (2014). "Eğitim ve bilim dergisinde yayınlanan araştırmaların eğilimleri: içerik analizi". *Eğitim ve Bilim*, 39 (173), 430-453. <http://egitimvebilim.ted.org.tr/index.php/EB/article/view/3278/720>
- Sert, G., Kurtoğlu, M., Akıncı, M. ve Seferoğlu, S. S. (2012). *Öğretmenlerin teknoloji kullanma durumlarını inceleyen araştırmalara bir bakış: bir içerik analizi çalışması. Akademik Bilişim '12 - XIV. Akademik Bilişim Konferansı Bildirileri*, Uşak, Türkiye.
- Sucuoğlu, B. (2004). "Türkiye'de kaynaştırma uygulamaları: yayımlar/araştırmalar (1980-2005)". *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 5(2), 15-23. https://doi.org/10.1501/Ozlegt_00000000083
- Şanlı, D., ve Öztürk, C. (2012). "Annelerin çocuk yetiştirme tutumlarını etkileyen etmenlerin incelenmesi". *Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, (32), 31-48. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/deubefd/issue/25119/265238>
- Şişman, Y. (2014). "Engelliler açısından eşitlik, ayrımcılık ve eğitim hakkı". *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, Ocak-Haziran (32), 57-85. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/197925>
- Taylan, H. H. (2011). "Sosyal bilimlerde kullanılan içerik analizi ve söylem analizinin karşılaştırılması". *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(2), 63-76.
- T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, (2019), *Millî eğitim istatistikleri örgün eğitim araştırması 19/20*, Ankara: Millî Eğitim.
- Thomas, C. (2011). Sakatlık kuramı: kilit fikirler, meseleler ve düşünürler. Bezmez, D., Yardımcı, S., Şentürk, Y. (Ed.). *Sakatlık çalışmaları sosyal bilimlerden bakmak içinde* (ss.31-50). İstanbul: Koç Üniversitesi.
- Türk Dil Kurumu (TDK), (2020). www.tdk.gov.tr
- Türnüklü, A. (2000). "Eğitimbilim araştırmalarında etkin olarak kullanılabilir nitel bir araştırma tekniği: görüşme". *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, Güz, (24), 543-559.
- United Nations (UN), (1975). *Declaration On The Rights Of Disabled Persons* (UN General Assembly 30th Session).
- Yardımcı, S. (2015). Sakatlığın tarihsel inşası. Çayır, K., Soran, M., Ergün, M. (Ed.), *Engellilik Ve Ayrımcılık: Eğitimciler İçin Temel Metinler Ve Örnek Dersler içinde* (ss.7-18). Karekök. E-kitap.
- Yıldırım, A., ve Şimşek, H. (2018). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. (11. Baskı). Seçkin.